

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 56 (1942)

Artikel: Enzacons patratgs arisguard il mistregn
Autor: Maissen, Alfons
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-211819>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 08.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Enzacons patratgs arisguard il mistregn

da Alfons Maissen, Glion.

Buca mo l'istoria della carstgaunadad, era l'istoria
de ses artefacts mereta nossa cumpleina atenziun,
pertgei mintga artefact ha sia histo-
ria. W. Osborne.

Igl excuors che nus havein l'honor de presentar al stimau
lectur dellas Annalas sebasa per part sin referats cun projecziuns
salvai en ina reunida della Montana, uniun de students romontschs
alla scola cantonala, en pliras conferenzas scolasticas della Sur-
selva ed a cumpagnias de mats della Cadi. Per motivs tecnics de
stampa che lubeschan buca de reproducir ils maletgs stai projectai,
vein nus transformau empau la materia, combinond enqual auter
patratg cun ina elecziun restrenschiada de desegns e fotografias.

Mia intenziun ei, de dar cheu ina survesta d'entginas damon-
das mistergneras, risguardond oravontut ils mistergners che lavuran
en l'enn. Sper l'istoria primitiva ed il svilup dil mistregn ein bein
era d'allegar indrezs e lavurs relativas, vegls uaffens, isonzas
atgnas, ch'ei deplorablamein svanidas ni ch'ei sil precinct de
svanir per far piazza a novas invasiuns modernas. Quella tecnica
primitiva da pli baul ch'era la basa teneita sidretg il vegl mi-
stregn, ei ussa per gronda part disfatga entras la maschina che
sclavina e ruina de contin il vegl funadment mistergnaun. Savens
gadas audan ins aunc a ludond las veglias modas e manieras de
mistergnar en tutta sempladad de tschels onns.

L'encarschadetgna profunda per quei bien temps vegl vegn
savens aunc pronunziada dad umens da tgei vart mistergnera ch'els
pössien derivar. Encarschadetgna sentan ins per tut ils uaffens che
han aunc avon paucs decennis dominau il mistregn; oz schaijan
els senza tun e patrun el mender cantun della casa, forsa si sur com-
bras, sch'ei va bein si cuolm nua ch'els anflan aunc scars diever.
Beinduras era survescha enqual toc per scaldar la pegna. Splaunas

de curnischs, sigirs ladas, busgidas, tradels e bischels, resgias d'uaul cun dentera de sogn Giusep, entiras armadas han calau de viver. Ils motivs, per ils quals uaffens sco sigir aulta e sigir lada, la trentina etc. han stuiu ceder, ein per part condizionai e giustificai per la historia ed il svilup progressont della tecnica.

Buca il taglialenna, buca il turnader, buca il vischler han tratg leu il mistregn e pendiu el vid la clavella, na, els han teniu entamaun lur uaffens cun maun franc e gnarvus, cun admirabla resistenza che munchenta buca d'ironia e d'admiraziun el medem temps en fatscha a moviments schi revolucionaris. Las relaziuns rebattidas dad autras varts viaden en nossa tiara han mess a funs nies vegl mistregn e sfurzau il luvrer de s'adaptar alla nova situaziun. Sch'ins fa la breigia de perseguitar l'immensa transformaziun dil traffic, dil commerci, della clamada mistergnera insumma el decuors de paucs decennis, stattan ins perplex eri e fa ses patratgs tgei bein igl avegnir possi aunc purtar.

Il davos temps ha la caussa dil mistergner entschiet ad interessar era la scienza. Tochen adencheu haveva quei fetg impurtont territori giu pintga cuida davart ils scienziats. Tuts tractats plidavan dil pur e sias tradiziuns. Quei ei era capeivel demai ch'il stan puril ei veramein d'emprema impurtonza e conserva tochen sil di ded oz sia integritad culturala. Tut auter stat ei cul mistergner. Gia dapi 100 onns entscheiva la destrucziun de nies vegl mistregn. La famiglia mistergnera sescalgia e cheutras la buna tradiziun salvada e surdada d'ina generaziun a l'autra. Aunc avon paucs onns dev'ei tier nus numerusas cuminonzas de famiglia denter meister e luvrers. Tgi che ha saviu guder quella stretga familianza de luvrers e garsuns, capo e famiglia sa buca deplorar avunda sia desorganisaziun.

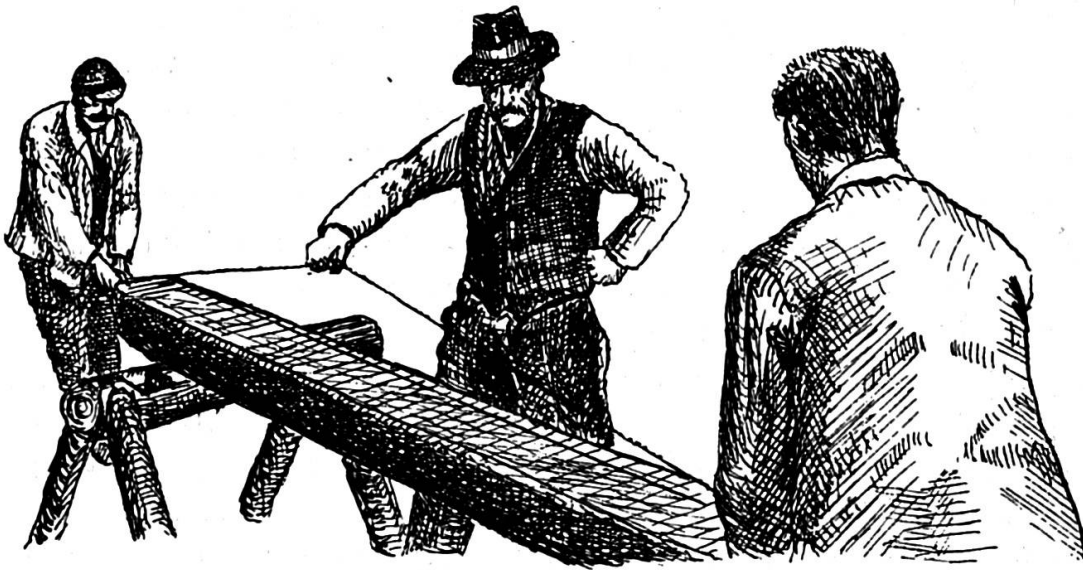
Quei niev interess per il mistergner demuossan las numerusas lavurs comparidas dapi ils davos 20 onns che tractan e discuoran en stupenta moda e cun gronda premura e stema della biala clamada dil mistregn. Adina pli e pli retuornan ins e discussionescha, sche bein la veglia intelligenza e las ordinaziuns mistergneras fussien buca de contonscher, naturalmein sin in fundament adaptaus al temps present.

Ins vegn a lubir a mi ina pintga survesta della historia dil mistregn e siu svilup! Igl emprem uaffen ch'il carstgaun primitiv

haveva, era siu agen maun e pugn. Cun sia remarcabla giugadira articulada cun raffinada musculatura duvra' el el baul da zaunga, baul da marti, baul per trer e baul per stuschar, per ligiar e sligiar, per menar e zambergiar. Cun siu bratsch sdermenav' el crappa gitta en furma d'uaffens primitivs, cun ils quals el sesuttametteva igl animal selvadi e scarpont, utschals de rapina e selvaschinas. Prolungend il bratsch cun in rom ni pal er' el pinaus al direct combat encunter invasurs humans ed animalics.

Denton plaun a plaun empren el d'enconuscher entgina materia che survescha de dumignar la criua natira de siu tschespet. El anfla crappa gitta che survescha da scalper, da sigir. Ossa d'animals pli gronds drova el per far stilets, guilas e resgias primitivas; scalpels, cugins, tradels e traglias primitivas per furar, marclar e tagliar combinescha el ord crap e lenn adattau. Aschia posseda il carstgaun primitiv buca mo ils uaffens per las lavurs d'in pur, mobein era tals per fabricar sia camona ed avdonza.

Cun quei mument ei igl uaffen primitiv naschius. Mo il mistregn el ver senn dil plaid ei aunc tuttavia buca creaus. Pertgei ch'ei se-tracta cheu ded uaffens dil tuttafatg tschentai en survetsch privat della cumadeivladad casalinga ed en survetsch all' alimentaziun della societad humana en general. L'esistenza d'in mistregn el senn modern drova tschentanners de svilup. La clamada de mistregn ei insumma da casa e pusseivla per cun in cert scalem de cultura e civilisaziun; mintga pievel ni silmeins mintga communitad de pievels sto scaffir siu agen mistregn. Ina liunga preparaziun hai duvrau dallas em-premas generaziuns humanas enneu per arrivar ad in mistregn independent. Ils emprems pievels de cultura p. ex. ils Chines, Grecs epi Romans eran gia decadents cura che la Svizzer, la Tiaratudestga, l'Italia e la Frontscha etc. entschavevan a semover per sur-prender in ton de lur ierta. Per las tiaras septentrionalas dell' Europa quintan ins il distaccament dil mistregn dil mistergner privat che lavura per agen diever cul dieschavel tschentaner, senza denton saver trer ina lingia exacta per tut il territori. Ei secapescha che las valladas muntagnardas han per plaun a plaun retschert ed accep-tau ils progress vegni dai igl emprem alla planira. Las fontaunas ord las qualas il mistregn ha priu tut sias petgas de construcziun per siu niev baghetg ein multifaras. Ina gronda impurtonza ha il progress ella lavuraziun dil fier giu. Schegie gia enconuschents

Ils taglialennas dattan la corda, Rueun (deseñ: Luis Maissen).

Dus taglialennas dattan crena culla sigir aulta, Rueun (deseñ: Luis Maissen)

1000 avon Christus, hai duvrau 2000 onns per propi saver far diever ded el adequat a sias qualitäts tut extraordinarias. Il fier d'aveva pia la gronda revelaziun ella preparaziun della nova era mistergnera. Tgi che saveva formar il fier valeva quasi per in striun. Senza fier e fravi fuss il svilup tecnic de nies temps gnanc en raschienen staus imaginabels. Cunzun la lavuraziun dil lenn fa dapi lu in progress mai sudiu, applicond ina partida de novs uaffens cun tut auter miers e tagliom.

Il sempel mistregn, consideraus sco part della tecnica primitiva, survegn denton oz gia la gronda frida cull' inventaziun della maschina che degradescha el, sco nus vegnin a veser pli tard in tec pli detagliau. L'ironia della hodierna situaziun de certs mistregns p. ex. dils taglialennas, vala per aunc tonts auters mistergners. Il taglialenna aveva ad in cert temps ina impurtonza senza paregl. Armai, in cun sia chista d'uaffens, l'auter cun dus cavalslenn, enten ils quals las sigirs aultas e ladas eran cugnadas viaden, maven els silla lavur. La sigir lada, pli baul simbol dil lennari, ei quasi svanida ussa entras la resgia moderna. Il roder che aveva de far pli baul mintg' onn carrs, crotschas e slettas de contin, sto ussa per buca stuer svanir, s'arranschar cun lavurs de pira reparatura. Ils giuvens emprendan d'autist, auters peinan skis ed ils vegls che lavuran a maun han ussa surpriu la rolla de pinar e cuntschar! Per ina pli detagliada argumentaziun dil regress de quels mistregns maunca cheu il spaci.

Nus selubin de returnar aunc inagada alla veta primitiva per arrivar da leu anora puspei a novas conclusiuns. Co ei veramein il mistergner d'avevau? La caussa primara de mintga pievel primitiv ei stada de seviventar e seprocurar la vivonda als pli datier en moda directa enten pegliar selvaschinas, pèschs, enten encurir fretgs e jarvas en uauls, sin cuolms e sin pradas. Quei era propi in magliar per viver el ver senn dil plaid. En loghens in tec pli avanzai de cultura naturalmein gioga gia baul l'agricultura e la tratga de biestga ina rolla. Quella occupaziun promovava gia a si' entschatta il mistregn. Pertgei certs uaffens sco sempels crocs, schliusas, carpiens, vischala de latg etc., ch'igl'empreman agricolan stueva haver, ein per natira artefacts de mistergners, fatgs d'intelligents colons. Tonaton quintein nus ni la lavur dils pievels de catschadurs permanents, ni l'occupaziun dil pur pri-

mitiv per in mistregn, schegie che omisdus manifestavan in cert inschign ed adoperavan gia miets d'agid per reussir meglier en lur intents e basegns d'existenza. Enteiver siu pievel ei mintgamain quel staus igl emprem mistergner, al qual ei ha convegno de sedistaccar muort siu special inschign manual dalla veta spirontamein preoccupada per la vivonda da maun en bucca, ed il qual ha entschiet a saver viver della esclusiva occupaziun d'in artefact de brat enteifer ina certa cuminonza, la quala dat ad el existenza per meret de sia lavur de mistregn. Lein prender in exempel concret. Nus savein che mintga pur sa far empau il meister, sa zambergiar e rugalescha per part ses uaffens sez. Denter ils purs d'in vitg denton sa mintg'in ch'ei dat tals che han tut aparti inschign vida caussas de mistregn; els fan sez schliusas, curtauns, magari empau maltschecs, denton cun cazs, savgiolas, curvias, pia iseglia scultra tut en uorden. Ei dat purs che san far clavau quasi sco il meister; ei quella categoria de lavur gia de quintar per mistregn? Na, els han speciala disposiziun per la clamada de mistregn ed han in pign sbargat de far, sch'els vesan ch'il mistregn po plascher e satisfar internamein e sche las intradas ein sufficientas, quei vul dir, sche la clientella ei gronda e buna avunda per puder exister mo de quella lavur. Mistergner eis el denton buc e letgas ha el silmeins per ordinari mo de vegnir meister, miradur ni miez-mistergner. Meister e miradur valan denton per ils dus mistregns ils pli natural e taccai als basegns primitivs. Tochen en in cert grad de perfecziun ein els vegni contonschi dal pli primitiv pievel senza gronds mussaders. Cunzun il mistregn de meister ei adina staus fetg unius cul pur e sco tal schi vegls sco la carstgaunadad; perquei motiv eis el sco mistregn sedistacaus pér fetg tard della occupaziun generala de mintga colonisader. Tut auter maletg dat ei cura ch'il pur sto far rodas vid in carr, ni enferrar ina schliusa, far in vischi de latg cun dubas e tscherchels, ina brenta de lenn, ina brocca etc., ferton ch'in cup ord in burel ni maschel puspei po esser fatgs ded in sempel pur. La roda d'in carr ded' oz per semeglia cun miedel, gaveglia, ratgs e tscherchels, la vischala construida cun dubas, funs encavrinai ein products de mistergners, products de grond svilup mistergnaun, che han el stadi de perfecziun hodiern suenter il giudicar della carstgaunadad contonschiu en principi la fuorma perfetga. Il crear talas fuormas pretenda uaffens specials ed uaffens specials pre-

tendan exercezi aparti ed inschign pronunziau. Pér quels facturs fan tecnicamein il mistergner. Ei ha dau e dat aunc oz purs che practicheschan magari en cass de basegns dus e treis mistregns; els san far carrs e schliusas, fan tschecca vischala, fan canastras, capeschan da fravi, resgian e taglian lenna, lavuran da meister e tut quei sper la clamada de bien pur. Gest de quels umens de savida generala, schenis universals en miniatura, che capeschan tut e gar-tegian tut quei ch'els peglian a mauns, ils schinumnai «Canales», ein stai en in temps daus dil passau predestinai de scaffir il mistregn. Abstrahau da tals talents ch'ein d'anflar strusch in per vallada, sespartan las vias che passan il pur ed il mistergner. Igl um d'em-buortgadira, il miez-pur e miez-mistergner sto sespartar en quei mument, enten il qual la cultura ei daventada schi aulta ch'il pur sa buca pli satisfar sez a sia cumadeivladad e nua ch'il pievel en damonda ei beinstonts avunda per schar gudignar il mistergner. Nua che beinstonza entras traffic e commerci secasa e flurescha, pon inschignus mistergners, sviluppai tut aparti, era contonscher la classa de mistergner-artist.

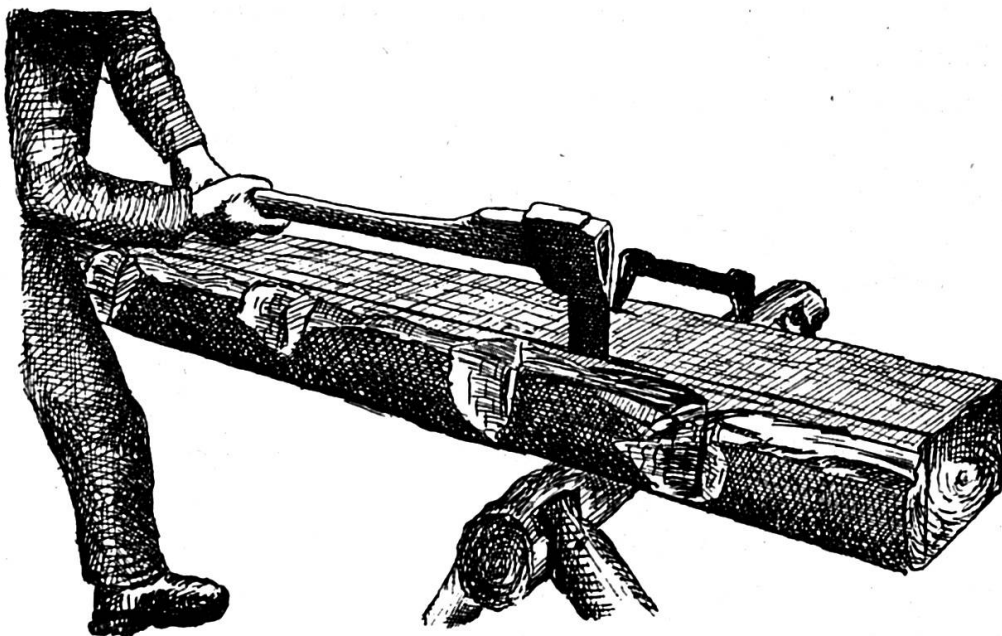
Ord la historia savein nus tgei immensa impurtonza il mistregn ha giu, e ch'el in temps dominava la situaziun els marcaus talians, tudestgs e svizzers.

Perfin gronds regents fagevan honur al mistregn enten exercitar el. Retgs e ducas possedevan custeivlas traglias, sin las qualas els exercitavan lur egl per las bialas fuormas. Ei dava ducas e conts che schevan far uaffens de mistergners en aur ed argien per honorar il stan de lavur manuala. Nundumbreivels uaffens de mistergners dil 15 e 16avel tschentaner: splaunas intarsiadas, resgias, sigirs de tutta specia, ornadas cun finas barschadiras (Ätzungen) e figuras ornamentalas plaidan dalla stema dellas classas pli aultas per il mistregn; quels exemplars eran per gronda part buca mo representativs, mobein vegnevan duvrai ella pratica.

Tractond il mistregn ed il mistergner grischun constatein nus denton scarsas comprovass ded aulta valetaziun dil mistregn e digl art. Bein anflan ins tscheu e leu excepziuns honorificas nua ch'in liung temps d'unviern animava de far ina biala splauna, ina biala mobilia, in bi tablegiau. Nus vegnin aunc a ver ils motivs, per ils quals ei cazzgava agl indigen buca fetg de honorar la lavur de mistregn sur il scalem della pura nizeivladad de ses products

viador. Il Grischun ha mai giu tschaffen per in tal, schebein senza dubi talentaus per il mistregn. Il pur liber era retg de siu sulom. Jasters seprofitavan dalla vacanza fatga dad indigens che fussen stai fetg adattai per il mistregn. Ils Grischuns offerevan egl exteriur lur survetsch militar e luvravan cunzun a Vaniescha e pli tard per igl entir mund entuorn da calger, caffetiers e pasterners fins. Era talians, franzos e tudestgs fuvan dapertut occupai da mistergner, cun differenza denton, che lezs formavan en atgna tiara in grond surpli de forza de lavur mistergnera. Ils mistergners jasters secasai el Grischun savevan apprezziar en tema de Diu il sulom d'aur ch'il mistregn purscheva ad els cheu. En munconza de gronds centrums en nossa muntogna ei il mistregn auter che a Cuera mai staus organisaus. Nus savein tgei forza che las uniuns han giu en nos marcaus e pér talas vessan saviu dar la vera impurtonza al mistregn. Ils purs ora silla tiara impedevan cun peis e mauns e forse cun raschun organisaziuns de mistergners. Quella munconza ed in cert sprez enviers il mistregn sez, ha giu era ina gronda influenza sil svilup dil lungatg dil mistregn.

In' armada de mistergners tudestgs, talians, tiroles e svizzers d'auter lungatg han purtau lur terminologia, lur inschigns ed isonzas viaden el territori romontsch e senza falir era uaffens da

Ils artagls vegnan scarpai giu culla sigir aulta, Rueun (deseign: Luis Maissen).

tutta natira. Quella glieud pli instruida el mistregn ha bein purtau progress, mo era dau als novs products temprà jastra. Tut quellas influenzas veglias e novas, s'infiltradas dad ina e da l'autra vart, cunfruntadas cul vegl ed indigen, representa in grev mo interessant problem. Sch'ins va in tec pli afuns en quellas undas d'influenza culturala, sche entscheivan ins a survegnir respect dalla forza dil lungatg romontsch, co quel ha pudiu dumignar e sesurvìr digl jester cun profit, senza ruinar spèrt e viarva romontscha.

Schegie tschinclaus da muntognas ha il Grischun dapertut portas naturalas, nua che da vegl enneu influenzas exteriuras han giu access. Perquei ha mintga vallada, sper la gronda unitad de cultura en lungatg ed artefatg en bia graus in' atgna basa culturala e linguistica. Quei vala cunzun per ils mistregns. Pli baul, tochen che quellas portas d'ingress cultural eran aunc grevas a surven-tscher, era l'influenza exteriura moderada de maniera che la forza linguistica de nies lungatg pudeva romontschar quels novs elements. Interessantas creaziuns de plaids datan clar mussament che las caussas jastras impurtadas vegnevan numnadas cun stupentas expressiuns romontschas. Ussa denton che tut il mund, era il pli retratg encarden de nossa tiara, ei aviarts a tontas influenzas, resca il niev de terrar la veglia cultura, ni silmeins de dar d'aschuffa alla forza assimilonta de nossa faviala. Sche la surpeisa digl element impurtaus domina spirtalmein sur la cultura indigena, dat ei ina midada catastrofala, nun che tut las forzas d'in pievel de ferma voluntad e d'unitad exemplarica sedostien sapientivamein. Il movi-ment della tecnica ded oz betta dua e trei dublas undas viaden per la tiara; ellas spetgan savens ca la fin dellas gests bessas per gia derasar novs acquists. Denton nies grond duer ei de daventar fermes per puder resister a nuscheivla innovaziun che sechenta las ra-gischs d'existenza culturala romontscha.

Il mistregn ha, sco gia sura menzionau, giu ad in cert temps ina impurtonza immensa en nos marcaus svizzers, en marcaus talians e surtut en ina gronda part dils marcaus della Germania dil temps miez. Ei setracta cheu dellas uniuns mistergneras. Pater-tgeien nus vid nossa historia marcauila de Turitg, Lucerna e Basilea, fagend vegnir en memoria tut las lutgas battidas denter signurs e mistergners per contonscher mintg'in la supremazia guver-nativa da gliez temps. Per haver mussaments aunc pli maneivels

In tagliallenga dat culla sigir lada, Rueun (deseign: Luis Maissen).

stuein nus mo persequitar las lutgas davart il marcau da Cuera encunter ils cussegls grischuns per il liber traffic e commerci. A Cuera existeva dapi 1465 ina uniun mistergnera. La constituziun helvetica de 1798 vul dismetter tut la tradiziun, e pretga il liber traffic e commerci per l'entira Svizzeria. A Cuera resistan las uniuns vinavon aunc varga 50 onns encunter tutta influenza liberalisonta. Mo la fin finala declaran las regenzas la libertad absoluta de mistregn, trafic e commerci. 1850 vegn la davosa emprova da vart las organisaziuns mistergneras fatga de puspei respectar las instituziuns veglias, denton senza success! Oz, suenter 90 onns, emprovan ins aunc adina de puspei dar normas al mistregn. Era il complet liberalissem ha buca purtau il salit perpeten. Ins vesa ch'igl ei prudent de schar enqual crap dil vegl baghetg per construir il niev.

Mo returnond anavos als combats de pli baul s'ei de retener che quellas battaglias hagien pli u meins cuzzau en ina moda u l'autra da contin durant plirs tschentanners egl entir spazi de cultura europeica. Denton setract' ei buca de differenzas socialas sco las

sepresentan ozildi cun lur sfendaglias nunvarcablas che spartan las classas luvreras dals interprendiders, gronds commerciants dals fabricants. Ei deva combats denter duas grondas partidas, l'aristocrazia ed il mistergner carschent, mo buca ton per differenzas economicas, pertgei il signur era il cumprader, schizun in fetg bien cumprader dil mistergner. La battaglia era ina dil domini, ina dell' aristocrazia per tener a mistregn il mistregn organisau. Differenzas denter ils mistergners sez, vul dir denter las differentas uniuns pervia de surpassaments dil dretg de lavur, relateschan nundumbreivels documents. Mo era tut quels svaris d'ideas sco era las tensiuns denter marcaus e campagna han mai periclitau, silmeins el temps de dus tschenteners, l'impurtonta unitad existenta. Pér gronds moviments politics ed ideologics de dimensiun europeica han bess normas e relaziuns culs peis ensi, che parevan d'esser fatgas per adina. Novs temps cun novs moviments, l'invenziun della maschina, l'introducziun dil liber traffic, promovius principalmein dapi la revoluziun franzosa, han fatg cupitgar igl entir baghetg mistergnaun dil temps de pli de baul.

La producziun maschinala sparta la famiglia vidavon quasi inseparabla, sco nus vein gia allegau, ch'existeva denter emprendist e meister. Sco la fumeiglia ded alp, appartenevan meister, luvrer ed emprendist ad ina famiglia, migliavan, luvravan, sedivertevan e secatinavan ensemblamein.

Tuttenina crescha il fabricant sur notg sco si ord la tiara e pren, sper la noblezia, possessiun e preschientscha d'ina nova classa, la capitalistica. Quella nova midada fundamentala ei en sesezza interessanta e tuttavia buca de sbittar. Mo sco tut bien sa vegnir stravagau, surduvravan ils parvegns della tecnica cunzun igl emprem il sempel luvrer. Culla maschina tertgavan ins d'esser arrivaus ella tiara della cucagna. Quella discarpanza denter ils differents commembers de famiglia de vidavon ei stau il resultat della maschina, en sesezza freida e destructiva sch'il carstgaun cape-scha buca de midar la sferdur en calirada olma e giudeci human.

Schegie che uniuns mistergneras han mo en paucs loghens dil Grischun, probabel mo a Cuera propi pudiu tschaffar pei, ei l'influenza tuttina era per nossa cuntrada stada ded impurtonza. Da Tusaun e Tavau san ins d'in grond diember de mistergners, cunzun de jasters de different mistregn. Per Glion dat ei schlat-

Far clavau. In pur-lennari fa giu vacca al pardaun (emprem lenn dil trer-tetg).
Cuolms de Breil.

Plirs purs e meisters sfunsan la greva sutga-furada el peli della plema.
Cuolms de Breil.

teinas sesentas, tudestgas, cugl attribut de mistergner, gia el 16avel tschentaner. Dapi lura san ins constatar ina carschen d'immigraziun de mistergners e commerciants che entscheivan a dar per exempel a Glion ina tschecca veta mistergnera. Denter auter san ins constatar per 1595 in Hans der Krämer, 1598 Claus der Müller, 1598 Luzi der Gerber, 1599 Plank der Kürsner, 1599 Alexander der Tischmacher, 1600 Liconi (aus dem Savoischen) der Krämer, 1604 Lienhard der Schlosser, 1608 Caspar der Schellenmacher, 1614 Meister Risch der Schnyder, 1614 N. N. der Holzschrüter, 1616 Tias der Metzger aus Lindau, 1617 Jakob Rastig der Messerschmid, 1618 Johannes der Bader.

Enteifer 20 onns ei quei tuttina in bi diember de mistergners, che derivavan bein tgunsch d'uniuns mistergneras digl exteriur. Els medems onns secasan aunc varga 20 cussandents dils vitgs dil contuorn a Glion, probabel era per sededicar al traffic, mistregn ni commerci. Ils sura allegai mistergners representan mo in pign diember dils veramein existents da lezzas uras. Ei deva mintgamai plirs dils medems mistergners. Denton in exact maletg della producziun de quels umens dil mistregn san ins buca eruir. Probabel ch'els s'occupavan era aunc da speras cull' agricultura etc., gest sco aunc oz per part. Era schlatteinas ord il 14 e 15avel tschentaner sco: Sporer, Schmid, Schnider, Schuoler, Wintler e Winkler, Forster alias Zimmermann, Pfister, Wetzler, Koch, Müller, Schuomacher, Bleichschnider, Sattler, Huotmacher, Kürsiner etc. perdetgan d'in traffic mistergner ualti sviluppu. Mo en caussa uniuns san ins era cheu buca constatar auter che confraternitads mistergneras che formavan per part il pugn de partenza per uniuns mistergneras en auters loghens. Probabel era il trafic cheu buca gronds avunda per far pusseivel talas instituziuns. Da l'autra vart astgan ins buca emblidar che Glion sco marcau era adina giuridicamein ligiaus culla Foppa e che la tiara vegn ad haver impediù cun tutta forza ina uniun mistergnera.

L'influenza dellas uniuns de mistregn de nos gronds marcaus sa per nus buca esser stada directa, plitost effectuada d'in contact de mistergners immigrants, stai pli baul commembers d'ina tala en in marcau. Da quels luvriers empri ora da mistregn secund tut las normas e reglas dellas uniuns mistergneras vegnevan sco da plover en nossa tiara, lurvavan pruamein da mistregn en survetsch

de nos signurs e beinstonts burgheis. Els stevan senza dubi in bien scalem pli ault ch'ils mistergners d'occasiun indigens che havevan tscheu e leu engulau giu il mistregn dils vegls ni dils jasters. Nos mistergners mavan da lur vart savens egl jester per seperfectzionar. Quella «va e vegn» de glieud mistergnera ha purtau novs indrezs, novs uaffens e nova perfecziun. Dad in cert mument naven restan ils jasters en tiara per adina. Els anflan buna fadigia e schitta rendita cun lur lavur en ina tiara ch'entschaveva ad haver ina certa beinstonza. Quella ordvart buna situaziun digl mistergner jester ei per gronda part d'attribuir al fatg, che quasi tut tgi che saveva buca far il pur en tiara grischuna, bandunava ella per far fortuna egl jester. Il Grischun quasi sprezzava il mistregn e serendeva pli bugen egl exteriur per survir ad jasters. Sper il liber pur cun muaglia ed agen funs pareva la clamada de mistregn ad in Grischun degradonta. Da l'autra vart era il pur en biars cass siu agen mistergner, cunzun els sempels mistregns en lenn. En bein enqual loghen savev' el satisfar als agens basegns, ed en savida pratica era denter pur e miez-mistergner buca quella gronda differenza, silmeins ora ella campagna.

Els emprems temps de nossa cultura dev' ei quasi negins mistergners sesents, pia propi indigens; perfin il fravi che para d'esser nos dapi l'entschatta dil mund, era in mistergner ambulont, sco aunc oz il calger en enqual liug, che serenda cun sias pèr caussas d'in vitg a l'auter. La massa de fier che mintga fravgia ha oz, stuev' el buca purtar suenter, pertgei ina tala existeva da lezzas uras buc en nossa contrada. Per massa surveva ina platta crap sco il calger drova aunc oz per pitgar las solas. Aschia, en ina cuntrada de cultura buca avanzada avunda per scaffir il dretg fundament per undreivla existenza e stema de mistergner, era quella gronda differenza denter pur e mistergner capeivla. En tiaras nua ch'il pur era degradaus sco migiur, senza agen funs, surportava il Grischun plitost il buordi de mistregn. Gie, el sesenteva leu schizun superiurs al pur. L'organisaziun da mistergners alzava quei stan lunsch sur il pur-migiur ora. En biars cass purschevan centrums sco Vaniescha, da lezzas uras port de mar impurtontissem, tut autra fadigia.

La retratgadat muntagnarda e la scarsadat de moviment mistergnaun han en temps aunc pli tumprivs als sura menzionai

gidau a scaffir ina cultura d'extraordinaria unitad. Cheu patertgein nus en emprema lingia alla cultura edificiala. Tuts baghetgs e cundrezs per dar tetg e schurmetg a habitonts ed ad animals dattan aunc oz perdetga e reflex della cultura immanenta de nos perdavons. Schegie ch'ins sto era en quella fasa pli veglia de cultura schar valer en ina moda l'influenza digl exteriur, setractav' ei tona-ton d'ina influenza complessiva. Quella sesuttametteva en siu element purtaus sur cuolm, ni viaden per la val, alla moda existenta primitiva. Las empremas culturas dateschan dals colonisaturs che arrivavan tier nus en entirs pievels, movimentai entras auters ni sfugentai da dominaturs ed invasurs. Uni cun forza colonisatoria e cun cultura purtada dil liug d'origin, dattan els in fundament permanent agl intschess ch'els cumpeglian. Quella cultura carschida dals pirs basegns e d'ina certa intuiziun artada dils vegls, semida cun mintga nova zuola de pievels immigronts. Il progress ei mintgamai organicamein progressonts ni regressonts suondond la tempra ch'il niev entront en tiara porta cun el. Quella emprema glieud ch'encureva suletamein la pura existenza, ha baghegiau en qualitat de pur e colonisatur ed en cumminonza de lavur zonas, barguns, tegias, truaschs, casas e clavaus. En in cert temps de cultura e beinstonza progressonta ha il pur-mistergner stuiu sedivider dil pur, sco gia sura menzionau. E cheu daventa enzatgei remarcabel. Enstagl ch'igl indigen havess surpriu la ierta, quei vul dir, ch'ils inschignus purs-mistergners havessan occupau e dominau quella piazza libra, ha igl iester, che haveva gia da ditg enneu empruau de fitgar pei en tiara, anflau quella largia e capiu de sefultscher e dominar quella impurtonta fontauna d'existenza.

Cunzun suenter in barschament eran ins necessitaus de clamar en agid mistergners digl exteriur. Finiu lur lavurs magari biars che returnavan nuota pli en lur tiara. Sch'ei mava bein, semaridavan els en e restavan el vitg sco buns e respectai mistergners. La part indigena ha pia surschau, preferend viagiar pil mund entuorn, al mistergner jester la rolla de purtader e dirigider della cultura mistergnera ed edificiala. Pia en in temps decisiv van roschas Grischuns en tiaras jastras sco pasterners-fins, calgers, migiurs e mellis auters cuoran sut las armas, ferton che mistergners jasters anflan bien gudogn en tiara grischuna. Quella stravagada emigraziun para de scher el saun grischun.

Il remarcabel senn d'assimilaziun dil niev impurtau al vegl gia existent de vidavon, tschessa adina pli e pli. La forza creativa che cargava pli baul igl empristau e suttametteva el allas reglas culturalas della tiara, sesminuescha, cun quella era plaun a plaun il maletg original ed agen dil vitg grischun.

Els temps precedents aveva era il lungatg romontsch aunc sfurzau sut siu dubel giuv la terminologia jastra ch'arrivava tscheu e leu cun glieud, uaffens, indrezs e metodos de lavur. Schegie che grondas roschas de mistergners cun sut bratsch novs uaffens e cun entamaun novs inschigns buca cudeschi da nos mistergners arrivavan, resisteva il lungatg de mistregn, transformond e scaffend en moda admirabla novas expressiuns per uaffens jasters. Quei carscheva tut senza negina direcziun en fatgs de lungatg. La supremazia digl element romontsch en fatgs de mistregn, e cunzun il bien spert dil bloc pur-mistergner che ha tochen sil di ded oz conservau meglier ch'il mistergner de professiun siu scazi dil lungatg, reglava ed equilibrava sin via naturala il progress jester.

Ils davos 50 onns ein sesviluppai en moda disfavoreivla e catastrofala per il mistregn; ni quel de lungatg jester che predomina, ni igl indigen stattan cun lur mistregn en loscha situaziun. Il traffic modern, las vias de communicaziun rapidas vegnan cun midadas ed imports anetgs ton che il lungatg de mistregn po buca pli resistar all' invasiun. Ins resca ch'el vegni neghentaus ella mar d'expressiuns e d'uaffens e products jasters.

Ei secapescha de sesez che tut quels moviments carschantan igl import de fabricats, stinschantan e calentan ina gronda part della producziun indigena. L'influenza passa ussa buca pli d'in scalem a l'auter per arrivar plaun plaun tochen entadem la vallada. Oz semanifesta tutta influenza sco curdada da surengiu, cuvrend la cuntrada simultanamein en sia entira surfatscha. Per gronda part ha la maschina e siu svilup dau quella midada.

La maschina ei sesviluppada ella bassa. Stuend denton far diever igl emprem temps dell' aua sco forza moventa, han ins installau ils indrezs fetg savens ella muntogna sper uals raffonts. All' entschatta de sia invenziun el 16 avel tschentaner ha ella naturalmein buca pudiu penetrar e transformar las relaziuns existents en moda decisiva. La maschina propi motorisada arriva viaden el mistregn pér culla scoperta dil vapur e pli tard culla forza

electrica. Bein ha gia la forza dell' aua e dil vent creau invenziuns tecnicas de gronda impurtonza.

L'invenziun della resgia d'aua che ha aunc ozildi ina impurtonza respectabla ellas muntognas ha, per prender in exempel de tschiens, giu la pussonza de scaffir in niev mistregn; ella ha fatg pusseivel ina tut altra construcziun en fatgs de mobiliaziun interna. Tochen ussa era il lennari tut, el baghegiava la casa, tablegiava e mobiliava, e quei tut cun aissas grossatschas, fendidas d'ina buora entira u tagliadas cun resgias a maun, per loghens squadradas dil taglialenna culla sigir lada. Tut era fatg da maun gries, ton che era la scaffa, la meisa e bauns fagevan part della construcziun en preit. Pér la gronda facilitad de far aissas satellas cun agid della resgia mecanisada mida la caussa. Las preits-casa vegnan ussa savens tablegiadas, ils planschius vegnan pli serrai cun aissas castradas, ils plantschius sura survegnan fisionomia artistica sco quei ch'ei descha al tschiel d'ina stiva biala. La meis' ed il letg vida-von taccai e construi ella preit davart il lennari, sedistaccan e survegnan fuorma pli curteseivla, denton meis statteivla e caratteristica. Quei ch'ei midada essenziala: ord l'immobilia daventa la *mobilia*. Ins sa dacheudenvi tschentar ella suenter plascher en stiva, en cuschina ni schizun en curtgin ni sin lautga. Quella midada dat schizun alla famiglia ina moda de viver pli independenta en casa. Las preits survegnan tablegiadas en construcziun de fries e tabla. La scafa, il letg, eschs e portas ein buca pli fatgas cun aissas stuschadas ensemen ed encavrinadas da righels e spadas. Era cheu entscheiva ussa la construcziun cun tabla e lisena.

L'emprema resgia mecanica movida cun il catsch ni la peisa dell' aua datescha digl onn 1320 circa. Dapi quella data ein las premissas pia das per la naschientscha d'in niev mistregn: il scrinari s'emancipescha dil mistregn complessiv de lennari. Quella emprema resgia vegn menzionada per il marcau ded Augsburg. Ei secapescha che la derasaziun de quei niev acquist va buca da sez. Per ina eran las uniuns mistergneras igl emprem cun peis e mauns encunter e per l'autra duvrava cunzun ella bassa la tschaffada della aua in grond cundrez. Gest pervia dil problem dell' alimentaziun ded aua secasa la resgia — encunter tutta regla — cun spertadad nundetga per da gliez temps, ellas valladas muntagnardas. Per Turitg san ins d'ina resgia ded aua menzionada igl onn 1339 e

l'introducziun en nossas valladas astgan ins tschentar denter la fin dil 16avel e l'entschatta dil 17 avel tschentaner; per la Cadi stat la claustra de Mustér alla testa cun quella invenziun. Pia san ins quintar quasi 2 tschentaners de svilup tochen ch'il scrinari ei cun agid della resgia de vischnaunca staus sedistaccaus dil tut dil lennari cheu tier nus.

In svilup empau different ha il turnadur giu cun siu indrez special. Siu uaffen era gia all'entschatta ina specia de maschina; la «traglia veglia» cun pleva, pass e corda semegliava en sia moda de muentar in saultacuppas (firliforli). Quei mistregn era buca dependents dell'aissa satella sco il scrinari, anzi duvrava per material tocca de lenna rodonda, frestg giud la plonta; differentes lenns existents eran adattai per siu diever. Ei setractava de burels dedogna e badugna che vegnevan fermi ella traglia. En principi era quella traglia gia inventada e duvrada per formar e mular cuppas-crap e de tiara-cotga tier ils vegls Chines, Grecs e Romans.

Semegliant stat ei cul roder, che pinava sia badugna e tagliava a quella la dretga fuorma culla sigir de roder e formava tocca singula cul cunti. Era el ha buca stuiu spetgar silla resgia per daventar in agen mistergner.

La differenza denter il mistregn alla moda veglia e quel dil temps della maschina savessan ins cuortamein definir suandontamein: tut quei ch'il mistregn de pli baul creava, vegneva fatg a maun cun agid de pli u meins buns uaffens che completavan il maun human. Pia igl um cun siu entir entelletg ed ischign era il scaffider de sia ovra, fuva l'olma moventa della creaziun. Ella fabricaziun pren la maschina la rolla principala. Il mistergner ei degradaus e subalterns.

La perfecziun tecnica ha gia dismiss plirs mistregns dil taliter. Il roder, turnadur, il vischler che sequentan per ils pli vegls mistergners en lenn, ein moribunds. Auters suondan gleiti. Era il calger ei condemnaus a lavur de reparaziun. La reparatura de pategls de maschina, fabricai cun pauca carezia e pauc adatg dat ussa scars paun e mantegn ad el. Quei niev stadi d'occupaziun mistergnera ei secapescha pauc interessants.

Ils problems che la nova orientaziun tras il liber commerci ed il liber diever della maschina ha purtau, han dau de sbatter tier nus gia all'entschatta dil 19avel tschentaner. Igl ei pia buca de

sesmervegliar sche il pievel fageva gronda resistenza gia all' introducziun dellas invenziuns mecanicas. En Engheltiara san ins che plirs mulins a vent ein vegni disfatgs a siu temps dils purs cun crappa e l'opposiziun era per part schi gronda, che quels innovaturs han per ditg buca pli ughegiau d'ereger tals indrezs. Era la resgia ded' aua ha giu de sbatter per saver sedeliberar dils ligioms memia zun conservativs dellas autoritads e dellas uniuns mistergneras. Apparats ed indrezs che havessan saviu dar avantatg a siu inventader vegnevan sistematicamein supprimi. Ins tumeva gia lu che quellas e semegliontas invenziuns savessien caschunar ina midada immensa alla lavur mistergnera, augmentar d'ina vart rehezia e regiment, da l'autra persunter promover la depauperisaziun dil mistregn. In disequiliber en fatgs de mistregn vegneva sin fundament della tradiziun e della lescha dellas uniuns de mistergners evitaus e supprimius cun tutta forza ed ils dretgs pertgirai sco la poppa digl egl.

Mistergners che luvraivan il lenn san ins aunc oz quintar: ils lennaris, scrinaris, taglialennas, burolers, resgiaders, roders, ruders, kiefers, vischlers, turnadurs, scaladurs ed enteifer quels aunc differents auters de secunda impurtonza: il restaler, canistrer, scuier, meister de giuvs, taglia-slondas, peinatetgs, scurser etc. Denter quels dev' ei certas normas de confin de lavur: in mistergner en lenn astgava buca far quei che l'auter fageva. Mintgin veva siu spazi de lavur bein confinaus ton che il turnader, scrinari ne lennari savevan buca prender ord' maun in a l'auter la lvaur. Enteifer siu spazi stigmaus tras lescha, tier nus entras la tradiziun, gudevan tuts lur atgna libertad personala. Oz sefultscha sper tut tschellas libertads la maschina viaden e sdrappa dapart il vegl e logic organissem de lavur. Fertion ch'il vegl mistregn entschaveva e fineva sia lavur cun in cert quet e gudiment intern, interrompa la maschina il logic decuors de lavur. Aschia circulescha igl object de fabricaziun d'in maun e d'ina maschina a l'autra. La finala s'ei buca d'eruir pli tgi ei propi il scaffider e tgi sto star botta per la lavur mal u beinfatga. Tut ha luvrau vidlunder e tuttina negin!

L'idea della specialisaziun che la maschina ha purtau cun ella ha per part era fatg scola tier il sempel mistergner dil vitg. El ei, per puder resister alla concorrenza, quasi sfurzaus d'era far diever de mieds tecnicos. La pusseivladad de producziun entras la

maschina pretenda in grond scatsch. Il bia ei quel en loghens pigns e restrenschis en traffic e commerci buca ded alzar considerablamein, ton che la macchina ch'ei cheu representada cun in pulit capital, resta per part inoccupada. Ins capescha ch'il pign mistergner, encunter tut principi economic, ei inclinaus d'imitar ils gronds menaschis. Sche quei tschaffen de metter neu maschinas ha giu avantatgs lein nus pér pli tard schar decider l'istoria commerciala. Ina caussa ei franca: biars ein oz enriclai d'haver cumprau hazras maschinas che stattan per munconza de sufficient scatsch miez il temps eri. Ins turnass bugien anavos alla sempladad! La lavur a maun era la véra, cunzun per in pievel muntagnard che sto buca dumbrar las uras de lavur culla detta. In pategl fatgs sez cun materia primara indigena ha resonanza. Tgi less buca preferir e stimar ina meisa cun in plat de nos ruvers, tgi ha buca tschaffen d'in puffen vegl, fatgs d'in scrinari en liungas seras d'unviern? Igl ei in grond ingon d'untgir dils principis dils vegls, ponderai e sequaificai duront tschentanners; aschia pliran bia vegls dil mistregn!

L'industria ha rabbitschau aschi lunsch che perfin il pli allontanau vitg posseda per il diever de mintga di rauba impurtada. Sper la pegna de scalegl indigena da plirs 100 onns secasa tuttenina en stiva ina scaffa de spieghel cun politura. Enstagl las sutgas veglias seretschan entuorn ina fina meisa maserada in triep sessels moderns. Co va quei cun nies spert muntagnard? Pli baul saveva il patrun-casa dir: quei che jeu possedel: casa e clavau, prau e prada, hai jeu da mes vegls e per part sez luvrau! La caserina aschunscheva: miu tener-casa ei mia atgna lavur, tut sez filau e sez tessiu sco mes perdavons fagevan!

Pli baul era il mistregn cungius de spert e tecnica primitiva, oz va tut si en pur mecanissem. La macchina patratga per il carstgaun. El ei degradaus ed ha cun la macchina degradau il mistregn. Aschia dian ils paucs mistergners che lavuran aunc a maun. Per il mistregn ed il mistergner ein las grondas midadas tecnicas stadas ina vera tragedia. Tier tut promova surproducziun la disoccupaziun. Nuotatonmeins ei la macchina de negina cuolpa, biarons il carstgaun che surdrova ella sco tontas autras caussas, en sesez gideivlas, bialas e bunas. Co bein vegn il temps present e futur a sliogar il problem mistergner aschi vasts ed aschi impurtonts?